

Η περιπέτεια του Εθνικού Διχασμού και η στάση του πνευματικού κόσμου της εποχής

Βασίλης Τσιλιμίγκρας

Φιλολόγος - Ιστορικός

Στόχος της εισήγησής μου, που αφορά τον Εθνικό Διχασμό, είναι να προσπαθήσω να παρουσιάσω, όσο πιο συνοπτικά γίνεται, ένα αρκετά μεγάλο σε έκταση γεγονός, ιδιαίτερα έντονο και ενδιαφέρον σε διακυμάνσεις και καθοριστικό σε αποτελέσματα, δηλαδή το ρόλο των διανοουμένων κατά την περίοδο του Εθνικού Διχασμού.

Ο Εθνικός Διχασμός (1915-1917) αποτέλεσε ένα δραματικό εμφυλιοπολεμικό γεγονός που επηρέασε καθοριστικά την πορεία του ελληνικού κράτους και της ελληνικής κοινωνίας.¹ Πιστοποιούσε τη θερμή «ρήξη» Βενιζελικών και Αντιβενιζελικών, που προσωποποιούνταν συμβολικά αλλά και ουσιαστικά στον Βενιζέλο και στον βασιλιά Κωνσταντίνο, και είχε ως ιδεολογικό, κοινωνικό και πολιτικό υπόβαθρο τη σφοδρή αντιπαράθεση των νέων αστικών μεταρρυθμιστικών δυνάμεων και αντιλήψεων με τις αντίστοιχες συντηρητικές - παραδοσιακές.

Η παρουσία και η δράση των πνευματικών ανθρώπων δεν ξεκινά ξαφνικά το 1915, που αρχίζει η ρήξη, ούτε τελειώνει το 1917 με την αποκατάσταση της βενιζελικής διακυβέρνησης. Είναι η κορύφωση μιας πορείας που θα συνεχιστεί με άλλες μορφές και όρους στην εξέλιξη της ελληνικής κοινωνίας και του κράτους.

Θα παρουσιάσω τις ιδεολογικές τάσεις, τα πρόσωπα ως δράστες και εκφραστές - ενσάρκωτες απόψεων και αντιλήψεων, τις δράσεις και τις συνέπειές τους στο ελληνικό γίγνεσθαι. Ενώ θα έπρεπε να αναφερθώ και στη στάση του τύπου της εποχής, που αποτελεί όχημα επικοινωνίας, έστω και περιορισμένης εμβέλειας εκείνη την εποχή, του λαού με τους πολιτικούς και τους διανοούμενους, αλλά και το όργανο της σκληρής πολιτικής αντιπαράθεσης, της προπαγάνδας, του φανατισμού και της καθοδήγησης των πολιτικοκοινωνικών δυνάμεων με τα οδυνηρά αποτελέσματα των συγκρούσεων και των υπερβολών κάθε είδους στην περίοδο του Εθνικού διχασμού, αυτό δεν είναι δυνατό στο πλαίσιο της παρούσας εισήγησης.

Ο Εθνικός Διχασμός, ως όρος, απαλύνει κάπως την πραγματικότητα που δεν ήταν άλλη απ' αυτή ενός εμφυλίου πολέμου με διαιρεμένη τη χώρα σε μια κρίσιμη περίοδο,

1 Βερέμης, Θ. Μ. & Κολιόπουλος, Ι. Σ. (2013), *Νεότερη Ελλάδα, Μια ιστορία από το 1821*. 3^η έκδοση. Αθήνα: Πατάκης, σ. 167-168. Οι συγγραφείς παρουσιάζοντας την άποψή τους για τον Εθνικό Διχασμό αναφέρουν: «Ο Εθνικός Διχασμός, με όλη τα χαρακτηριστικά μιας σύγκρουσης ανάμεσα σε συντηρητικούς και φιλελευθέρους, φάνταζε περίεργος σε μια χώρα δίχως ένα παλαιό καθεστώς (ancient regime) και μια αγροτική αριστοκρατία η οποία θα στρεφόταν στη βασιλεία για έμπνευση. Ο βασιλιάς Κωνσταντίνος όφειλε τη δημοτικότητα του στην επίδοσή του ως αρχιστράτηγος στις εκστρατείες που πραγματοποιήθηκαν χάρη στο αλτρουϊτικό πρόγραμμα του Βενιζέλου. Είναι παράδοξο ότι ο Κωνσταντίνος, που απέκτησε τη φήμη του στο στρατιωτικό πεδίο για την κατάληψη νέων εδαφών, έγινε ο πόλος έλξης του κουρασμένου από τον πόλεμο πληθυσμού της παλαιάς Ελλάδας (σε αντίθεση με τις νέες χώρες) και των παραδοσιακών πολιτικών κομμάτων που είχαν ενόψει τις δυνάμεις τους εναντίον του μεταρρυθμιστή Βενιζέλου στις εκλογές του 1910 και του 1912». Ο Μαυρογορδάτος, Γ. Θ. (2015), στο 1915. Ο Εθνικός Διχασμός. Αθήνα: Πατάκης, σ. 13 & 157-313, ερμηνεύει και χαρακτηρίζει ως εξής την περίοδο του Εθνικού Διχασμού: «...ο Εθνικός Διχασμός δεν ερμηνεύεται μόνο ως οιοное θρησκευτικό «σχίσμα» χαρισματικής προέλευσης. Ερμηνεύεται κυρίως ως κρίση στη διαδικασία εθνικής ολοκλήρωσης, αβήλα και ως ταξική σύγκρουση. Ερμηνεύεται επίσης ως διαμάχη που απέκτησε τεβικά τις διαστάσεις εμφυλίου πολέμου».

όπου ποικίλες ευρωπαϊκές και βαλκανικές δυνάμεις, στη δίνη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, χρησιμοποιούν τη βόρεια Ελλάδα ως πεδίο στρατιωτικών επιχειρήσεων και πεδίο ανταγωνισμού των βαλκανικών εθνικισμών με ιδιαίτερα επικίνδυνες προεκτάσεις που απειλούν την ίδια την υπόσταση της χώρας και το μέλλον της.²

Επιχειρώντας να προσδιορίσουμε το περιεχόμενο του όρου διανοούμενος πρέπει να επισημάνουμε ότι στις δύο πρώτες δεκαετίες του εικοστού αιώνα παρατηρείται ένα καινούριο φαινόμενο που αφορά τη συγκρότηση των διανοουμένων σε διακριτή ομάδα.³ Έτσι η ατομική πνευματική και καλλιτεχνική προσπάθεια μετατρέπεται σε συλλογική, κοινωνικοπολιτική παρέμβαση στα πλαίσια του Δημοτικισμού.⁴

Ο όρος διανοούμενος αρχίζει να κάνει αισθητή την παρουσία του μαζί με τον αντίστοιχο ξένο «ιντελεκτουάλ», που προηγείται, στην περίοδο αυτή. Οι παλαιότεροι όροι λόγιοι, πεπαιδευμένοι, άνθρωποι των γραμμάτων δε φαίνεται να μπορούν να ανταποκριθούν στις νέες ανάγκες της κοινωνικής και εκπαιδευτικής εξέλιξης. Ο Παναγιώτης Μουλλάς σημειώνει: «Οι διανοούμενοι, λοιπόν, στο προσκήνιο. Γύρω στα 1910, η λέξη μπορεί να μην υπάρχει ακόμη, αλλά οι άνθρωποι υπάρχουν. Οι άνθρωποι: δηλαδή όσοι αγωνίζονται για τη γλώσσα και συζητούν στο Νουμά για το βιβλίο του Σκληρού ή ιδρύουν συλλόγους και υπογράφουν διαμαρτυρίες ή σπουδάζουν και ονειρεύονται ανορθώσεις, σχολεία, πολιτική δράση, δημιουργία κόμματος, κλπ., οι πρεσβύτεροι και οι νεώτεροι, οι αναλυτές της εξουσίας».⁵

Βάση και κυρίαρχο πεδίο έντονης ιδεολογικής και όχι μόνο αντιπαράθεσης, που έχει γενικότερη συμβολική αξία για τη γενικευμένη σύγκρουση μεταρρυθμιστών και συντηρητικών, είναι η γλώσσα, και συγκεκριμένα η υιοθέτηση και χρήση της δημοτικής γλώσσας στην εκπαίδευση. Έτσι, η γλώσσα δεν είναι μόνο ο προνομιακός χώρος αντιπαράθεσης, με δεδομένη την κυριαρχία της καθαρεύουσας στο χώρο της παιδείας, της επιστήμης αλλά και του κράτους, αλλά και η ενοποιητική ουσία ενός έθνους - κράτους καθώς και χώρος αποτύπωσης των ιδεολογικών αναζητήσεων, των επιστημονικών και τεχνολογικών επιτευγμάτων και κυρίως μέσο διαμόρφωσης και καθοδήγησης των ανθρώπων.

Στην Ελλάδα, στο τέλος της πρώτης δεκαετίας του εικοστού αιώνα, κύριος ιδεολογικός άξονας και προβληματισμός είναι «το ζήτημα της ολοκλήρωσης του εθνικού

2 Δημαράς, Κ., στο *Ο ιερόσφορος συγκερασμός*, ΙΕΕ, τ. ΙΕ, σ. 486-487, επιχειρώντας να ερμηνεύσει το διχασμό αναφέρει: «Φυσικά ο διχασμός, δίλημα σε πολλή άβυσσ και ποικίλη αίτια, έχει και μια έντονη, κατά περίπτωση συνειδητή ή ασυνείδητη, ιδεολογική προέγερση: μια μεγάλη, σαν μανιχαϊκή, τομή φαίνεται τότε να χωρίζει όσους πιστεύουν στη δύναμη, ελπίζουν να νικήσει και το περιμένουν, και όσους πιστεύουν αντίστοιχα σε κάποια ανθρωπιστικά ιδανικά των οποίων ελπίζουν και περιμένουν τη νίκη. Οι τριβενταίοι στρατεύονται ιδίως στην παράταξη των Φιλελευθέρων, οι άβηλοι ιδίως στην παράταξη των Βασιλικών. Από πολλή ωρίς, ως και το 1914 ακόμη, ο Κωνσταντίνος Α΄ είχε εκδηλώσει το θαυμασμό του και την εμπιστοσύνη του προς την γερμανική στρατιωτική δομή, ενώ η πρώτη κυβέρνηση Βενιζέλου ζήτησε στρατιωτικές και άλλες οργανωτικές υπηρεσίες από τη Γαβρία και τη Μεγάλη Βρετανία». Επίσης, γίνεται αναφορά και σε δύο άλλα κινήματα, δηλαδή σ' εκείνο που εκφράζει όσους ασχολούνται με κοινωνικά και κοινωνιολογικά θέματα και σ' εκείνο που σχετίζεται με όσους ασχολούνται με το γλωσσικό ζήτημα.

3 *Ιστορία της Ελλάδας τον 20^ο αιώνα, 1900-1922*, οι Απαρχές, τόμος Α2. Αθήνα: Βιβλιόραμα, σ. 265

4 Σταυρίδης - Πατρικίου, Ρ. (2007), «Η ώρα των διανοουμένων», στο Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος», *Η εκπαιδευτική πολιτική στα χρόνια του Ελευθερίου Βενιζέλου*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σ. 63-71.

5 *Ιστορία της Ελλάδας τον 20^ο αιώνα, 1900-1922*. ό.π., σ. 265

γίγνεσθαι, της Μεγάλης Ιδέας». Αν και δεν ικανοποιείται από τους βαλκανικούς πολέμους η ανάγκη ενοποίησης των ελληνικών πληθυσμών, όλοι κινούνται στο πλαίσιο αυτής της ιδέας, ακόμη και αυτοί που στοχεύουν στην ανατροπή της.⁶

Ταυτόχρονα ο δημοτικισμός και μάλιστα ο εκπαιδευτικός, στον οποίο κυριαρχεί η φιλελεύθερη τάση, εντάσσεται στο συνολικότερο αίτημα του εκσυγχρονισμού και εξευρωπαϊσμού της ελληνικής κοινωνίας. Όμως, εξακολουθεί να υπάρχει «το ομιχλώδες κλίμα των ελπίδων και των προσμονών» που δημιούργησε η επανάσταση του 1909. Αυτό το γεγονός αποτυπώνεται σε επιστολή του Μ. Τριανταφυλλίδη προς την Πινελόπη Δέλτα (7/12/1909), όπου, αφού εκφράζει την απογοήτευσή του για την έλλειψη ηγετικής μορφής, γράφει το εξής για τις κινήσεις των δημοτικιστών: «Στο ότι δε το ζήτημα θα καταντήση πολιτικό, όταν βέβαια ωριμάση, σ' αυτό και οι άλλοι μας έχομε την ίδια γνώμη». Στο πλαίσιο του ίδιου προβληματισμού θα γράψει ο ίδιος τον Αύγουστο του 1910: «το ζήτημα δεν μπορεί να μείν- καθώς ούτε και είναι-γλωσσικό αλλά κοινωνικό, γιαυτό τίποτε δεν θα μπορέσει να κατορθωθεί μέσα στο κράτος χωρίς τη βοήθεια ενός πολιτικού κόμματος». Προτείνει, τέλος, να προσεγγισθεί και να κρατείται ενήμερη η priγκίπισσα Σοφία και ο διάδοχος Κωνσταντίνος.⁷

Ο κοινωνικός και πολιτικός χαρακτήρας του γλωσσικού ζητήματος είχε ήδη επισημανθεί, πριν από τον Ψυχάρη και τον Σκληρό. «Το γλωσσικό ζήτημα θεωρείται ζήτημα εθνικό», σύμφωνα με τους δημοτικιστές, γιατί το ιδανικό μιας ενιαίας γλώσσας εξακολουθεί να εκφράζει την αποκρουστικότητα της εθνικής ενότητας μέσα και κυρίως έξω από τα τότε ελληνικά σύνορα.

Η παρέμβαση του Σκληρού, με το έργο του Το κοινωνικό μας ζήτημα, στο διαμορφωμένο εθνικό προβληματισμό των δημοτικιστών συνίσταται κυρίως στην τοποθέτηση του δημοτικιστικού κινήματος μέσα στα πλαίσια των κοινωνικών και όχι των εθνικών αγώνων, εφόσον η γλώσσα, ως πνευματικό αγαθό, γίνεται αντικείμενο συγκρουόμενων κοινωνικών συμφερόντων. Πιστεύει ότι, για να μπορέσει ο δημοτικισμός να επιτύχει τους στόχους του, πρέπει να αποκτήσει συγκεκριμένη κοινωνική βάση και να ταυτιστεί με την τάξη εκείνη της οποίας τα συμφέροντα υπηρετούνται με την υιοθέτηση της δημοτικής, για να μπορέσει μέσα από αυτή να ασκήσει πολιτική πίεση για την επικράτηση του Δημοτικισμού. Έτσι, ο Σκληρός προχωρεί στην ταξικοποίηση και πολιτικοποίηση του γλωσσικού ζητήματος. Τέλος αξιολογώντας τους φορείς του δημοτικισμού γνωρίζει ότι πρόκειται για την πρωτοπορία της αστικής τάξης, για τα «καλύτερα, γνωστότερα, γενναιότερα και μάλλον ενθουσιώδη παιδιά της μπουρζουαζίας μας». Καταλήγει, τελικά, στο συμπέρασμα ότι ο δρόμος της επικράτησης του δημοτικισμού είναι ο δρόμος του σοσιαλισμού. Την ίδια άποψη έχουν και ο Κ. Χατζόπουλος και ο Δ.Γληνός και άλλοι ιδρυτές του Εκπαιδευτικού Ομίλου.⁸

Εξετάζοντας, λοιπόν, τις ομάδες διανοουμένων της εποχής πρέπει να επισημά- νουμε ότι η πρώτη εικοσαετία του 20^{ου} αιώνα αποτελεί μια περίοδο καθοριστικών γεγονότων και εξελίξεων που συνδέονται και καθορίζονται από το παρελθόν αλλά αμφισβητούν και τείνουν να ανατρέψουν το παρόν και φαίνεται να προσδιορίζουν και να διαγράφουν το μέλλον. Η Επανάσταση του 1909, οι βαλκανικοί πόλεμοι, ο πρώτος

6 Σταυρίδου - Πατρικίου, Ρ., «Ιδεολογικές αναζητήσεις» στο Καθημερινή - Επτά Ημέρες, *Η Εξήλιξη του 20^{ου} αιώνα, 1900-1910*. 17/10/1999, σ. 20-21.

7 *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα*. ό.π., σ. 265.

8 Σταυρίδου - Πατρικίου, Ρ. (1976), *Δημοτικισμός και κοινωνικό Πρόβλημα*. Αθήνα: Ερμής, σ. η, θ, ι.
Αργολική Αρχαική Βιβλιοθήκη Ιστορίας & Πολιτισμού

παγκόσμιος πόλεμος, η ρωσική επανάσταση και η επιτάχυνση της διάδοσης των σοσιαλιστικών και κομμουνιστικών ιδεών καθώς και η αμφισβήτηση της κυριαρχίας της αστικής τάξης σε συνδυασμό με τις εξελίξεις στην τέχνη και την επιστήμη, συνθέτουν μια πραγματικότητα από την οποία μπορεί να προκύψει οτιδήποτε, θετικό αλλά και αρνητικό.

Οι ομάδες διανοουμένων, που μπορούμε να διακρίνουμε γενικότερα την περίοδο αυτή με κριτήριο τον ιδεολογικό προσανατολισμό τους και τη θεωρητική και πρακτική προσέγγιση του δημοτικισμού και των ευρύτερων προβλημάτων, είναι οι εξής:

1. Η ομάδα του Εκπαιδευτικού Ομίλου με κυρίαρχη τη φιλελεύθερη ιδεολογική αντίληψη και πολύ κοντά στο Βενιζελισμό.
2. Η ομάδα των σοσιαλιστών που θα επιδιώξουν και θα καταλήξουν στην κριτική υποστήριξη του Βενιζέλου.
3. Η ομάδα αυτών που θα παραμείνουν αρνητικοί στην προσέγγιση προς τους φιλελεύθερους και θα συνδεθούν κατόπιν με το Σ.Ε.Κ.Ε καταλήγοντας οριστικά στην κομμουνιστική ιδεολογία. Και οι τρεις αυτές ομάδες συνδέονται μεταξύ τους εκτός των άλλων με την κοινή αντίληψη για την ανάγκη επικράτησης της δημοτικής γλώσσας.
4. Η ομάδα του αντίπαλου δέους προς το Βενιζελισμό που συνδέεται στενά με τον Κωνσταντινισμό και την καθαρεύουσα και συγκροτείται από τους συντηρητικούς κύκλους της κοινωνίας, με κυρίαρχους αυτούς του πανεπιστημίου και της ανώτερης και ανώτατης δημοσιοευπαλληλίας καθώς και της Εκκλησίας.
5. Τέλος, ξεχωριστή περίπτωση μπορεί να θεωρηθεί ο Ίων Δραγούμης, ο οποίος υιοθετεί τον δημοτικισμό, είναι σφοδρός πολέμιος του Βενιζέλου, υιοθετεί την προσέγγιση με την Εγκάρδια Συνεννόηση και συγκρούεται με την προηγούμενη ομάδα των συντηρητικών.

Η εμφάνιση του Βενιζέλου στην πολιτική σκηνή της Ελλάδας το 1910 έδωσε νέες ελπίδες για τις πολυπόθητες μεταρρυθμίσεις και τον εκσυγχρονισμό της κοινωνίας. Την άποψη αυτή φαίνεται να απηχεί και η απορία του Μ. Τριανταφυλλίδη, όταν, μετά τις εκλογές του Αυγούστου του 1910, συγκαίροντας την Πηνελόπη Δέλτα για την εκλογή του πατέρα της, Ερμανουήλ Μπενάκη, ως βουλευτή, διατυπώνει τη σκέψη:

*«Σαν κάποιο φως τώρα να σαφείη μέσα στο σκοτάδι, κι ανοίγονται δρόμοι καινούριας ζωής. Θα είναι άραγε ο Βενιζέλος ο άνθρωπος;».*⁹

Οι σοσιαλιστές διανοούμενοι, που ήδη έχουν διατυπώσει τον προβληματισμό τους, επηρεασμένοι από την προσωπικότητα και το πρόγραμμα του Βενιζέλου, θα τον στηρίξουν χωρίς, ωστόσο, να εγκαταλείψουν τις θεωρητικές απόψεις για το σοσιαλιστικό μετασχηματισμό, εφόσον και τη βενιζελική περίοδο την έβλεπαν ως το αναγκαίο μεταβατικό στάδιο της αστικής ανάπτυξης και ενηλικίωσης του προλεταριάτου από το οποίο ήταν απολύτως απαραίτητο να περάσει η ελληνική κοινωνία.¹⁰ Η επιλογή της συμπίρρευσης με το κόμμα των Φιλελευθέρων στην περίοδο 1910-20, επισημαίνει ο Παναγιώτης Νούτσος, δεν αφορά μόνο μεμονωμένες προσωπικότητες σοσιαλιστικής ιδεολογίας αλλά δείχνει και τον τρόπο που δημιουργούνται οι «οργανικοί» διανοού-

9 *Ιστορία της Ελλάδας τον 20^ο αιώνα, 1900-1922*. ό.π., σ. 265

10 Σταυρίδου - Πατρικίου, Ρ., *Η ώρα των διανοουμένων*. ό.π., σ. 68.

μενοι ενός καθεστώτος που στοχεύει στον εκουγχρονισμό των δομών της ελληνικής κοινωνίας.¹¹

Και ενώ θα μπορούσαμε να πούμε ότι οι προσδοκίες ανθίζουν και περιορίζονται σταδιακά οι επιφυλάξεις και επιπλέον είναι έντονη η αίσθηση ότι ο Βενιζέλος θα εντάξει στις εκουγχρονιστικές του αλλαγές μια δημοτικιστική εκπαιδευτική μεταρρύθμιση, που θεωρούσαν αναγκαία, για να πάει μπροστά ο τόπος, στο Σύνταγμα του 1911 ορίζεται η καθαρεύουσα επίσημη γλώσσα του κράτους. Η αιτία αυτής της στάσης, με δεδομένη την εκφρασμένη άποψή του Βενιζέλου για την αξία της δημοτικής, μόνο λόγω της αδυναμίας του να ελέγξει τους διάφορους βενιζελισμούς, που εκφράζονται μέσα στο κόμμα του έντονα, και του κινδύνου διάσπασης είναι δυνατόν να γίνει αποδεκτή.

Η οργή και η δυσaráσκεια των διανοουμένων ήταν έντονη και εκδηλώθηκε ποικιλότροπα. Ο Ψυχάρης έστειλε στο Νουμά το εξής σημείωμα: *«Ένα μου διήγημα [...] είναι λίγχι αφιερωμένο στο Βενιζέλο. Ξεγράφεται η αφιέρωση, ο άνθρωπος και το όνομά του. Το διήγημα μνήσκει»*. Εξίσου σκληρή είναι και η αντίδραση του Δημήτρη Γληνού: *«Προς το Βενιζέλο άμα ψήφισε το άρθρο: Εσύνητριψες κάθε ηθική και πνευματική αναγέννηση τον έθνος. Η ανόρθωσή σου είναι κουραφέξαλη, ίσως δε θ' αργήσεις να πεισθείς και συ ο ίδιος»*.¹²

Ο Βενιζέλος μετά την παραίτηση του το 1915 έχοντας μεταβεί στην Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου με στόχο να προσεταιριστεί τους εκεί δημοτικιστές, που ήταν πιστοί οπαδοί του, θα επιχειρήσει να δικαιολογήσει τη στάση του λέγοντας ότι οι θέσεις εκείνες, το 1911, ήταν επιβεβλημένες για λόγους εθνικής ομοψυχίας, επειδή υπήρχε φόβος να διακινδυνεύσει ολόκληρο το ανορθωτικό έργο της επανάστασης του 1909, ενώ ταυτόχρονα διατυπώνει την άποψη ότι *«η δημοτική είναι η γλώσσα πάνω στην οποία πρέπει να οικοδομηθεί ο νεοελληνικός παλιτισμός»*.¹³ Παράλληλα ενθαρρύνει το Σκληρό για μια δεύτερη έκδοση του Κοινωνικού Ζητήματος. Είναι σαφές, λοιπόν, ότι ο Βενιζέλος προχωρεί σε άνοιγμα προς τους δημοτικιστές αλλά και τους σοσιαλιστές σε μια προσπάθεια να πάρει με το μέρος του μια ομάδα πρωτοπόρων διανοουμένων, που θεωρούσε αναγκαία για τις μετά το 1915 εξελίξεις.

Η ανάγκη πραγμάτωσης του εκπαιδευτικού δημοτικισμού οδηγεί τους δημοτικιστές, φιλελεύθερους και σοσιαλιστές, προς το Βενιζέλο, αλλά και αυτός αναγκάζεται να κινηθεί προς το δημοτικιστές διανοουμένους, ώστε να εμπλουτίσει την αναγκαία δεξαμενή πνεύματος που θα επεξεργαστεί τα νέα ιδεολογικά πλαίσια της βενιζελικής διακυβέρνησης από το 1917 μέχρι το 1920. Τότε θα κυριαρχήσει το δίδυμο Δημοτικισμός - Βενιζελισμός, ενώ έχει παραμεριστεί προσωρινά η ταύτιση του δημοτικισμού με το σοσιαλισμό και από το Σκληρό. Έτσι, ο Δημοτικισμός γίνεται η γέφυρα η οποία

11 Νούτσος, Π. (1991), *Η Σοσιαλιστική σκέψη στην Ελλάδα από το 1875 ως το 1974, τόμος Β'.* Αθήνα: Γνώση, σ. 32. Αξιοσημείωτη είναι και η ακόλουθη παρατήρηση για τη συμπίεση των σοσιαλιστών με το κόμμα των Φιλελευθέρων: *«Όταν έπαιρνε τις αποστάσεις του, με οξύτερη πια εγκρίνεια, από το γεγονός αυτό ο Γιαννιός θα γράφει για τον Σκληρό, στοιχειοθετώντας ένα επαρκές άβλοχο όχι μόνο για τον συγγραφέα των Συγχρόνων προβλημάτων του Ελληνισμού, ότι "θέλησε να επαινέσει τον Βενιζέλο, μόνο σ' όσα σημεία επιτρέπεται να τον επαινέσει ένας σοσιαλιστής"»*.

12 Σταυρίδου - Πατρικίου, Ρ., *Η ώρα των διανοουμένων.* ό.π., σ. 68.

13 Σταυρίδου - Πατρικίου, Ρ., «Η ένταξη σοσιαλιστών διανοουμένων στο κίνημα του Βενιζελισμού», στο Μαυρογορδάτος, Γ. Θ. & Χατζηιωσήφ, Χ. Χ. (1988), *Βενιζελισμός και Αστικός Εκσυγχρονισμός.* Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, σ. 320.

συνέδεσε το Βενιζέλο με τους διανοομένους, είτε φιλελεύθερους είτε μαρξιστές είτε άλλης σοσιαλιστικής αντίληψης, γενικά διανοομένους πρωτοποριακούς, επειδή οι νέες ιδέες επρόκειτο να ανατρέψουν κατεστημένες αντιλήψεις και πρακτικές.¹⁴

Καθοριστικός παράγοντας στην προσπάθεια υλοποίησης του εκπαιδευτικού δημοτικισμού υπήρξε η δημιουργία του Εκπαιδευτικού Ομίλου, το 1910. Υπήρξε ώριμος καρπός μιας τουλάχιστον δεκαετίας έντονων συζητήσεων και προσπαθειών των δημοτικιστών. Ήδη από το 1904 μια σειρά δημοτικιστών, με σημαντική παρουσία στα ελληνικά γράμματα και την κοινωνική ζωή της χώρας, επιχειρούν να ιδρύσουν συλλόγους, ομάδες, να εκδώσουν έντυπα, για να μπορέσουν να προβάλουν τις αντιλήψεις τους και να προωθήσουν τη δημοτική γλώσσα. Αναφέρω ενδεικτικά την εταιρεία «Εθνική Γλώσσα», το 1904, (Χατζόπουλος, Μαλακάσης, Παλαμάς, Ξερόπουλος, Παπαντωνίου, Καρκαβίτσας, Δραγούμης, Μάνος κ.α.), το Αδελφάτο της Εθνικής Γλώσσας, στην Κωνσταντινούπολη, το 1905, το περιοδικό Νέα Ζωή, στην Αλεξάνδρεια, το Εργατικό Κέντρο Βόλου, την Κοινωνιολογική Εταιρεία, τον Νουμά, του Δημήτρη Ταγκόπουλου, το Ανώτερο Δημοτικό Παρθεναγωγείο στο Βόλο, το 1908. Με τις κινήσεις αυτές το δημοτικιστικό κίνημα προσλαμβάνει συλλογική μορφή, αποκτώντας πολιτική συγκρότηση και ταυτότητα, αρκετά μακριά από διάφορους συλλόγους και τη συλλογομανία του περασμένου αιώνα. Είναι σαφές ότι, προς το τέλος της πρώτης δεκαετίας του 20ου αιώνα, είναι επιτακτική η ανάγκη πολιτικής παρέμβασης. Ο Μ. Τριανταφυλλίδης κάνει λόγο για ζύμωση του δημοτικισμού μαζί με ένα «φιλελεύθερο πολιτικό κόμμα, όταν θα προκύψει». Ο Δ. Ταγκόπουλος γράφει στο Νουμά, στις 13 Σεπτέμβρη 1909: «*Κι ένα άηλο έπρεπε να κάνουμε σήμερα εμείς οι δημοτικιστάδες. Να σχηματίσουμε σύλλογο και να οργανωθούμε σε κόμμα, πολιτικοκοινωνικό σύλλογο και όχι φιλοσοφικό και να πασκίσουμε με κάθε μέσο ν' ακουστεί η γνώμη μας. Σήμερα περισσότερο από κάθε άλλη φορά έχουμε χρέος να δουλέψουμε γερά και ουστηματικά*».¹⁵ Τον Μαΐο του 1910 θα ιδρυθεί ο Εκπαιδευτικός Όμιλος. Ιδρυτικά μέλη μεταξύ άλλων είναι ο Δελμούζος, ο Ι. Δραγούμης, ο Ν. Καζαντζάκης, ο Α. Καρκαβίτσας, ο Γ. Κουρίδης, ο Γ. Καφαντάρης, ο Α. Μαβίλης, ο Α. Παπαναστασίου, ο Δ. Πετροκόκκινος, ο Μ. Τοιριμώκος, ο Φ. Φωτιάδης και άλλοι. Τα μέλη του Εκπαιδευτικού Ομίλου θα δεχθούν σκληρή κριτική από πολλούς, επειδή περιορίζουν τον αγώνα στην εισαγωγή της δημοτικής στο σχολείο και επειδή «*βάζουν νερό στο κρασί τους*» όσον αφορά τη μορφή της γλώσσας. Ο Αργύρης Εφταλιώτης θα γράψει στην Πηνελόπη Δέλτα μεταξύ άλλων και τα εξής: «*...μισά πράγματα ψόφια, τι τα θέτε*;». Ο Ψυχάρης με άρθρα του στο Νουμά θα τοποθετηθεί αρνητικά απέναντι στην τακτική του συμβιβασμού και τους εκπροσώπους της. Το 1924 μάλιστα θα μιλήσει για «μικτή και μισή γλώσσα» του «Εκπαιδευτικού Ανεμόμυλου».

Ο Εκπαιδευτικός Όμιλος αποτέλεσε τη δεξαμενή σκέψης για την κυβέρνηση Βενιζέλου. Οι μεταρρυθμίσεις που επιχειρήθηκαν το 1913 από τον Μ. Τοιριμώκο, έστω και περιορισμένες, ήταν έργο του Γληνού ιδιαίτερα αλλά και του Δελμούζου και Τριανταφυλλίδη, που αποτελούσαν την τριανδρία που καθοδηγούσε τον Όμιλο. Η ηγετική αυτή τριανδρία παίρνει ενεργό μέρος στην κυβέρνηση και στηρίζει τη μεταρρύθμιση που θα επιχειρήσει ο Βενιζέλος το 1917 στην εκπαίδευση και θα ολοκληρωθεί στην Αθήνα μέχρι το 1920. Ο Γληνός γίνεται γραμματέας στο Υπουργείο Παιδείας, ενώ ο

14 Σταυρίδου - Πατρικίου, Ρ., *Η ένταξη σοσιαλιστών διανοομένων στο κίνημα του Βενιζελισμού*. ό.π., σ. 325.

15 *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα*, ό.π., σ. 233.

Δελμούζος και ο Τριανταφυλλίδης αναλαμβάνουν τις νεοσούστατες θέσεις ανωτέρων εποπτών της στοιχειώδους εκπαίδευσης.¹⁶ Έτσι, ο Εκπαιδευτικός Όμιλος παρέχει το στελεχικό δυναμικό και το όραμα της δημοτικιστικής εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης εκφράζοντας και τη σταδιακή διολίσθηση των δημοτικιστών προς τη φιλελεύθερη τάση και την έκφρασή της, το κόμμα των Φιλελευθέρων. Ήδη από το 1909, το κίνημα των δημοτικιστών ως σύνθεση κοινωνικών ιδεών περιείχε το μεγαλοϊδεατισμό, το φιλελευθερισμό και το σοσιαλισμό και η γλώσσα ήταν αντίστοιχα η γλώσσα της παράδοσης και της εθνικής ενότητας, η γλώσσα του λαού και της πολιτικής ισότητας και η γλώσσα πνευματικό όπλο της εργατικής τάξης. Στη διάρκεια της δεκαετίας 1910-1920 η φιλελεύθερη τάση θα υπερिσχύσει και θα ταυτιστεί με το πολιτικό ρεύμα του Βενιζελισμού, ο οποίος θα απορροφήσει και σημαντικό μέρος των σοσιαλιστών, γεγονός που φάνηκε με τον Εκπαιδευτικό Όμιλο. Την τάση αυτή θα εκφράσει ο Μ. Τριανταφυλλίδης: «Ο Δημοτικισμός ως τώρα έχει αναπτυχθεί ως φιλελεύθερη προπαιδευτική θεωρία. Όταν όμως προκύψει από τις προσωπικές προς το παρόν ομάδες ένα φιλελεύθερο πολιτικό κόμμα, ο δημοτικισμός ζυμωμένος μαζί του θα γίνει πρόγραμμα και των οπαδών της ζωντανής εθνικής γλώσσας».¹⁷

Η συμμετοχή των μελών του Ομίλου στην άσκηση κυβερνητικού έργου θα απαιτήσει αποσαφήνιση της ιδεολογίας, ώστε να είναι δυνατό να μετατραπεί σε πολιτική και εφαρμογή στην πράξη. Το καινούριο σύνθημα, που θα προβάλλεται, θα αποβλέπει στη σύγχρονη νεοελληνική πραγματικότητα. Αναζητείται παιδεία στηριγμένη σ' αυτήν και επομένως ένας νέος προσδιορισμός του Ελληνισμού. Η προσπάθεια εφαρμογής των σχεδίων των φιλελευθέρων, οι αντιδράσεις και οι δυσκολίες θα οδηγήσουν σταδιακά στη διάσπαση του Εκπαιδευτικού Ομίλου το 1927 σε δύο τάσεις: Αυτή του Δελμούζου που θεωρούσε τον Εκπαιδευτικό Όμιλο σωματείο εκπαιδευτικό και όχι πολιτικό, που φροντίζει για την εκπαίδευση του συνόλου, και αυτή του Γληνού που πίστευε ότι ο αγώνας έπρεπε να ενταχθεί σ' ένα ευρύτερο πολιτικο-κοινωνικό πλαίσιο.¹⁸

Άλλοι διανοούμενοι που κινούνταν στο σοσιαλιστικό χώρο και θα προσχωρήσουν στο Βενιζελισμό είναι ο Νικόλαος Γιαννιός, ο Πλάτων Δρακούλης, ο Γ. Σκληρός και ο Κ. Θεοτόκης. Αυτοί θεώρησαν ότι στην κρίσιμη φάση του Εθνικού Διχασμού θα έπρεπε να συμπαραταχθούν με το κόμμα των φιλελευθέρων. Αυτή βέβαια η κίνηση σήμανε και σκληρή κριτική από άλλους σοσιαλιστές.

Ο Νικόλαος Γιαννιός, δημοσιογράφος και πολιτικός, ιδρυτής του Σοσιαλιστικού Κόμματος Ελλάδος, το 1911, αλλά και του Σοσιαλιστικού Κέντρου Αθηνών, μετά την παραίτηση Βενιζέλου το 1915, με ανοικτή επιστολή στο Νουμά, θα απευθυνθεί στο «δημοκράτη πρωθυπουργό» που θα έπαιρνε την πρωτοβουλία ρήξης, έχοντας μαζί του το λαό και τους «γραμματισμένους», «τους δημοκράτες», τους «κοινωνιολόγους» και τους «σοσιαλιστές» που θα συνταχθούν με τα αγγλογαλλικά ιδεώδη. Θα τοποθετηθεί ευνοϊκά απέναντι στην Εγκάρδια Συνεννόηση και καταφεύγοντας στη Θεσσαλονίκη (7-5-1917) θα διοριστεί από την κυβέρνηση στο υπουργείο εθνικής οικονομίας ως

16 *Ιστορία της Ελλάδας τον 20^ο αιώνα*, ό.π., σ. 258.

17 Σταυρίδου - Πατρικίου, Ρ., *Η ένταξη σοσιαλιστών διανοουμένων στο κίνημα του Βενιζελισμού*. ό.π., σ. 317-318.

18 *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος. ΙΕ*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1978, σ. 487-492.

επιθεωρητής εργασίας και κοινωνικής πρόνοιας.¹⁹

Ο Πλάτων Δρακούλης, κοινωνιολόγος και καθηγητής ελληνικών στο πανεπιστήμιο της Οξφόρδης, πρωτοπόρος σοσιαλιστής, διανοούμενος και ιδρυτής του Συνδέσμου των Εργατικών τάξεων, θα τοποθετηθεί θετικά απέναντι στις συμμαχίες της Ελλάδας και θα συμπαραταχθεί στον πόλεμο στο πλευρό των συμμάχων κατά του «επικίνδυνου γερμανισμού».²⁰

Επίσης, ο Παπαναστασίου και ο Σκληρός θα τοποθετηθούν θετικά, για να ξεπεραστούν τα ελληνικά αδιέξοδα. Σ' αυτούς που παρέχουν κριτική υποστήριξη στο έργο του Βενιζέλου και συμβάλλουν πρακτικά θα μπορούσε να περιληφθεί και ο Κ. Χατζόπουλος, ο πρώτος μεταφραστής του Κομμουνιστικού Μανιφέστου στην Ελλάδα. Ο Χατζόπουλος, μαζί με άλλους δημοκρατικούς διανοούμενους, που είχαν σπουδάσει στη Γερμανία, υπογράφει στις 3 Δεκέμβρη του 1916 τη «Διακήρυξη προς τον βασιλέα» με την οποία ζητούσαν από τον Κωνσταντίνο να μην οδηγήσει την Ελλάδα στον πόλεμο στο πλευρό της Γερμανίας. Τον Ιούλιο του 1917 δέχεται τη θέση του Διευθυντή Λογοκρισίας στην κυβέρνηση Βενιζέλου, για να κτυπηθεί ο «Κωνσταντινισμός» με συνεργάτες τον Κ. Θεοτόκη, τον Ζαχαρία Παπαντωνίου και τον Ντίνο Κυριαζή. Παραιτείται το 1919.²¹

Η Πηνελόπη Δέλτα θα ενταχθεί στον κύκλο των Δημοτικιστών, θα γίνει μέλος του Αδελφάτου της Κωνσταντινούπολης και θα συνδεθεί με τον Ίωνα Δραγούμη. Παρ' ότι συντάχθηκε με τους δημοτικιστές, δεν ξεπέρασε ποτέ τα όρια της μεγαλοαστικής της καταγωγής και τις νοοτροπίες που της επέβαλλε. Ο πολιτικός της προσανατολισμός, που στρέφεται από το 1916 προς το Βενιζέλο, προσλαμβάνει τη μορφή λατρείας και μέχρι το θάνατό του, το 1936, θα μείνει αμετακίνητος. « Η Π. Δέλτα στο μεν πρόσωπο του Βενιζέλου και στην πολιτική του αναγνωρίζει τον αναμορφωτή του Έθνους και του αποδίδει μεσοιανικές ιδιότητες, στη δε συγκαιρινή ιστορία προσβλέπει, για να προμηθευτεί το υλικό εκείνο, το οποίο θα μεταπλάσσει σε λογοτέχνημα, θεωρώντας ότι έτσι θα κατορθώσει να αφυπνίσει την εθνική συνείδηση του Ελληνόπουλου και παράλληλα να το μπολιάσει με τα εξιδανικευμένα και εξευγενισμένα πρόσωπα του

19 Νούτσος, Π. (1991), *Η Σοσιαλιστική σκέψη στην Ελλάδα από το 1875 ως το 1974, τόμος Β΄*. Αθήνα: Γνώση, σ. 95, 292. Τη συγγή που ο Γιαννιός δημοσιεύει την επιστολή του, στο Νουμά ακολουθείται η κριτική υποστήριξη στο νομοθετικό έργο του Βενιζέλου που αφορούσε το γλωσσικό και εργατικό ζήτημα και επικρίνεται ο ίδιος ο Γιαννιός για τη λογική που εξέφραζε με το να θεωρεί τον πόλεμο για την απελευθέρωση των αλύτρωτων Ελλήνων ιμπεριαλιστικό. Επίσης, διατυπωνόταν η άποψη πως ο Βενιζέλος θα έμενε «στην ιστορία του τόπου ως “πρόδρομος” όσπου να 'ρθει, στην ώρα την κατάλληλη ο κυβερνήτης ο “αληθινά δημιουργός”».

20 Μπενάκης, Θ., «Οι πρώτοι σοσιαλιστές», στο Καθημερινή - Επτά Ημέρες, *Η Ελλάδα του 20^{ου} αιώνα, 1910-1920*, 24/10/1999, σ. 24-26. Ο Νούτσος, Π., ό.π., σ. 89-90, για την υιοθέτηση εκ μέρους του Δρακούλη της πολιτικής του Βενιζέλου απέναντι στην Entente, αναφέρει ότι θα οδηγήσει στην αποχώρηση της ομάδας Δημητράτου από το Σύνδεσμο των Εργατικών Τάξεων, τον Ιούλιο του 1915. Η ερμηνεία της ενέργειας Δρακούλη παρουσιάζεται ως εξής: «*Η ένθερμη υποστήριξη της τακτικής που ακολούθησε η Entente ως “ενεργείες του ελληνοτικού έθνους” και συναφώς της εξόδου της Ελλάδος στον πόλεμο από τον Βενιζέλο έγινε με την προοπτική της καταστροφής του μιλιταρισμού και της εφαρμογής της αρχής των εθνοτήτων, ώστε να επικρατήσει “βλαϊκή ειρήνη” που θα επιτρέψει την εγκαθίδρυση “Νέου Κοινωνικού Καθεστώτος”*».

21 Σταυροπούλου, Ε., «Χρονολόγιο Κωνσταντίνου Χατζόπουλου (1868-1920)», στο *Διαβάζω, τεύχος 319*, 29/9/1993, σ. 30-36.

πατριωτισμού και του ηρωϊσμού στον υπέρτατο και απόλυτο βαθμό τους».²²

Ο Κωστής Παλαμάς είναι ο ποιητής ο οποίος έχει τις περισσότερες αναφορές στο Βενιζέλο σ' ένα διάστημα εικοσιέξι χρόνων και η ενασχόλησή του με τον πολιτικό αυτό και τις πολιτικές - εθνικές του πράξεις είναι συνεχής. Θα μπορούσε κανείς να εκτιμήσει ότι ο Παλαμάς θεωρεί το Βενιζέλο ως τον κυβερνήτη που ενσαρκώνει το όραμα του έθνους. Κοινός τους τόπος η Μεγάλη Ιδέα.

Πρέπει, επίσης, να σημειώσουμε ότι συμπορεύεται με το Βενιζέλο εκτός από το εθνικό και στο κοινωνικό πρόβλημα. Το 1913 γράφει κατά παραγγελία του Εργατικού Κέντρου τον Ύμνο του Εργάτη. Γράφει χαρακτηριστικά: *«Στον κόσμο τους θησαυριστές το βίός σου εργάτη νόμοι στο τρων αδικητές / χωρίς ντροπή»*. Προς τιμήν του Βενιζέλου, ο Παλαμάς δημοσιεύει το 1923 στην εφημερίδα «Ελεύθερος Λόγος» ένα ποίημα το οποίο πρέπει να έγραψε, όταν έγινε το ανάθεμα εναντίον του Βενιζέλου.

*«Μεγάλος είσαι
Κι αν περιμένεις,
γύρω ο λαός σου γνωρίζοντας σε
βάγια να στρώνη για να διαβαίνης
παιδί που θα είσαι».*

Και πιο κάτω συνεχίζει:

*«Μόνο το ανάθεμα που θα σήση
μια οργή στον ίσκιο, στα κόκκαλιά σου
θα πάν σε ψήλος που θα θυμίσω
το ανάστημά σου».*²³

Στην ίδια κατεύθυνση, δηλαδή στο θαυμασμό προς τον Βενιζέλο, πράγμα που χαρακτηρίζει γενικά τους λογίους της γενιάς του 1880, θα κινηθεί και Ψυχάρης, ο οποίος ζει στο εξωτερικό. Στις 29 Ιουνίου του 1916, στο Ριζοσπάστη της Θεσσαλονίκης, γράφει σ' ένα κείμενό του: *«Έβγα παιδί μου στους δρόμους και σν! Έβγα! Μπορεί ν' απαντήσεις και στην Αθήνα τον Έββηνα τον Μεγάλο. Πρόσεχε όμως. Να σκύψεις αμέσως το κεφάλι, να τον προσκυνήσεις. Να το σκύψεις, ακούς ; Γιατί ο Έββηνας αφτός βέγεται Λευτέρης Βενιζέλος»*.²⁴

Αν ο Δημοτικισμός και οι σοσιαλιστές αποτέλεσαν τις κύριες δεξαμενές διανοούμενων που προμήθευσαν στελέχη, συνεργάτες και οπαδούς στο Βενιζέλο, υπάρχουν και αυτοί που τοποθετήθηκαν αρνητικά στις πολιτικές και στις πρακτικές του, πολλές

22 Βασταρδή, Μ. Ι., «Οι σχέσεις της Πηνελόπης Δέλτα με το Δημοτικισμό μέσα από την “Αλληλογραφία” της», στο *Διαβάζω, τείχος* 300, 9/12/1992, σ. 69-74. Στο ίδιο άρθρο γίνεται λόγος για τον ιδεολογικό της προσανατολισμό και αναφέρονται τα εξής: «Η ιδεολογική της εξάρτηση και ο εγγενής συντηρητισμός της δε θα της επιτρέψουν όχι να συνταχτεί, αλλά ούτε καν να προσεγγίσει τα πρωτοποριακά ρεύματα της εποχής της. Προσκολλημένη στις αυστηρές αρχές του περιβάλλοντός της, θα σταθεί ανήμπορη να διακρίνει τα ιδεολογικά, κοινωνικά και πολιτικά στοιχεία που συνυφαινονται και συνεκφέρονται με την κίνηση του Δημοτικισμού και τα οποία θα οδηγήσουν αργότερα σε μεταρρυθμιστικές πρωτοβουλίες και σε ρήξη με τις παραδοσιακές δομές και αντιλήψεις. Είναι όμως αυταπόδεικτο ότι η Πηνελόπη Δέλτα, αν και μέχρι το 1916 ζει στο εξωτερικό, εντούτοις ενημερώνεται πάντα για τις πνευματικές κινήσεις που συντελούνται στον Ελλαδικό χώρο και ενωρίς θα συστοιχηθεί, έστω και υποτονικότερα από άλλους, με τους κύκλους του δημοτικισμού».

23 Αργυρίου, Α. (1988), «Ιδεολογικά ρεύματα και βενιζελισμοί στη λογοτεχνία», στο *Συμπόσιο για τον Ελευθέριο Βενιζέλο*, Εταιρεία Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου, Μουσείο Μπενάκη, σ. 340-341

24 Αργυρίου, Α., ό.π., σ. 340

φορές με έντονο φανατισμό, που χαρακτήριζε εξίσου, όμως και τη βενιζελική πλευρά. Αν ο Βενιζέλος εκφράζει τους εκουγχρονιστές - ευρωπαϊστές, ο Κωνσταντίνος συγκεντρώνει γύρω του τους συντηρητικούς και αντιευρωπαϊστές. Ταυτόχρονα, όμως, και οι δύο παρατάξεις εμφορούνται από τον ίδιο εθνικισμό. Ο Γ. Θ. Μαυρογορδάτος σημειώνει: «Μόνο σε ένα πολύ γενικό και αφηρημένο επίπεδο εμφορούνται από τον ίδιο εθνικισμό οι δύο αντίπαλοι “πολιτικοί κόσμοι”. Στην πράξη ο βενιζελισμός αποδεικνύεται ο μόνος συνεπής, διορατικός και πραγματικός φορέας της εθνικής ολοκλήρωσης. Αυτοκαθορίζεται και νομιμοποιείται με αναφορά στο έθνος ως ενιαίο σύνολο που περιλαμβάνει την Παλαιά Εξηλιτάδα, τις Νέες Χώρες και τους αλήτρωτους. Έτσι, η προσωρινή κυβέρνηση το 1916 καλεί σε συναγερμό “το έθνος, εν απουσία του κράτους”. Αντίθετα, ο Αντιβενιζελισμός, παρά το βυζαντινό ρομαντισμό τον γύρω από τον Κωνσταντίνο ΙΒ΄, καταλήγει να εκφράζει τον εσωστρεφή πατριωτισμό της παλαιάς Εξηλιτάδας. Αυτοκαθορίζεται και νομιμοποιείται με αναφορά στο κράτος και μάλιστα στο κράτος, όπως ήταν μέχρι το 1912. Έτσι στην “Εξηλιτάδα των δύο ηπείρων και των πέντε θαλασσών” ο Αντιβενιζελισμός θα αντιτάξει απερίφραστα “την μικράν αήλ” έντιμον Εξηλιτάδα”».²⁵

Η αντιπαράθεση στο ιδεολογικό πεδίο θα εκφραστεί κυρίως από το καθηγητικό κατεστημένο του Πανεπιστημίου, την Εκκλησία, τον τύπο αλλά και από την εμπλοκή της δικαιοσύνης. «Η υπεράσπιση της εθνικής γλώσσας και της θρησκείας» αποτελεί το βασικό πρόταγμα των συντηρητικών δυνάμεων αλλά και την κινητήρια δύναμη των πρώιμων διαμαρτυριών και συγκρούσεων κατά τα Ευαγγελικά (1901) και τα Ορεσειακά (1903). Η γλώσσα, λοιπόν, είναι το πεδίο σύγκρουσης και η βάση για τη διεύρυνση των συνεπειών από τους «μαλλιαρούς, τους ολετήρες και τους εθνοκτόνους». Αυτοί, επομένως, δεν καταστρέφουν μόνο την γλώσσα αλλά και το έθνος, τη θρησκεία και την ηθική. Στα γεγονότα αυτά η εμπλοκή των φοιτητών και καθηγητών του Πανεπιστημίου είναι άμεση με ένα αμάλγαμα αιτημάτων, όπως η επίκληση στο έθνος και το λαό, ο αντισλαβισμός, η πίστη στη Μεγάλη Ιδέα και η αφοσίωση στο βασιλικό θεσμό. Χαρακτηριστική είναι η «Πανεπιστημιακή Ένωση» φοιτητών που στοχεύει, όπως δηλώνει, «να συντελέσει είτε ειρηνικώς είτε ενόπλιως εις την εθνικήν ανάστασιν της Μεγάλης Πατρίδος». Επικεφαλής της αντίδρασης, με αφορμή το σύνταγμα του 1911, βρίσκεται ο Γ. Μιστριώτης, καθηγητής στο Πανεπιστήμιο, «ο πρόμαχος του Ελληνικού Έθνους», όπως χαρακτηρίζεται. Ταυτόχρονα είναι επίτιμος πρόεδρος της Μεγάλης Επιτροπείας των φοιτητών και πρόεδρος της «Επιτροπείας περί εννόμου αμύνης της εθνικής γλώσσας» στην οποία επίτιμα μέλη είναι ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, ο Μητροπολίτης Αθηνών, ο Εισαγγελέας του Αρείου Πάγου και άλλοι. Έτσι, τηρείται πιστά το σύνθημα του Γ. Μιστριώτη «η νεότερα Ελλάς οφείλει την μεν διάνοιαν να αναπτύξει κατά τα δόγματα των ημετέρων προγόνων, την δε καρδίαν κατά τας εντολάς του Ευαγγελίου» και το ελληνοχριστιανικό ιδανικό συνυφασμένο με τη μνήμη του Βυζαντίου έχει τοποθετηθεί στο επίκεντρο της νέας ελληνικής ιδεολογίας με σαφή αποστροφή από τον πανσλαβισμό που εκφράζεται από τη Βουλγαρία.²⁶

25 Μαυρογορδάτος, Γ. Θ., «Ιστορικές προκλήσεις», στο Καθημερινή - Επτά Ημέρες, *Η Εξηλιτάδα του 20^{ου} αιώνα, 1910-1920*, 24/10/1999, σ. 15.

26 *Ιστορία της Εξηλιτάδας του 20^{ου} αιώνα*, σ. 269-274. Αξιοσημείωτη είναι και η άποψη επισκόπου Δημητριάδος Γερμανού, ο οποίος καταθέτοντας, στο Ναύπλιο στη δίκη των Αθεϊκών, το 1917, θα δηλώσει χαρακτηριστικά: «Εγώ δεν γνωρίζω τους νομικούς όρους. Εις την συνείδησιν όλου του κόσμου μαλλιαρισμός, αναρχισμός, σοσιαλισμός, αθεϊσμός, μασονία είναι έν και το αυτό». *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΕ΄*, σ. 484-487, Σταυρίδου-Πατρικίου, Ρ., «Δημοικιστές και Καθαρολόγοι» στο Καθημερινή - Επτά Ημέρες, *Η Εξηλιτάδα του 20^{ου} αιώνα, 1910-1920*. 24-10-1999, σ. 29.

Εκτός από τους εχθρούς και «ολετήρες» δημοτικιστές οι αντιβενιζελικοί αντιστέκονται και δυσπιστούν απέναντι στην Ευρώπη. Ο Ίων Δραγούμης μιλάει για «τέλειους κορσέδες που γίνονται στο Παρίσι, τα τέλεια κράτη πάλι εκεί κατασκευάζονται». Ο Αμίλκας Αλιβιζάτος (1887-1969), καθηγητής πανεπιστημίου Αθηνών γράφει το 1913: «Ο νέος πολιτισμός, ο ευρωπαϊκός, τον οποίο συνειδητώς ή ασυνειδήτως απεδέχθημεν ήδη, φέρει μεθ' εαυτού ιδέας όχι μόνον αντιθρησκευτικές αλλά και αντεθνικές και γενικώς αναρχικές». Και ο Γρηγόριος Παπαμιχαήλ (1875-1955), καθηγητής στο πανεπιστήμιο Αθηνών, Πρύτανης και Ακαδημαϊκός, σημειώνει επίσης: «Ημείς είχομεν[...] ίδιον πολιτισμόν, τον πολιτισμόν τον ελληνοχριστιανικόν, εφάμιλλον του οποίου δεν παρήγαγε η ανθρωπότης», και καταλήγει: «Μεταβολή κατευθύνσεως προς στροφήν απότομον εις οιανδήποτε εκδήλωσιν του ευρωπαϊσμού[...] φέρει τον χαρακτήρα αιφνιδίου κλονισμού και αναστολής αυτού του εθνικού βίου». Στο χώρο αυτό θα βρεθούν και άλλοι καθηγητές, όπως ο Εξαρχόπουλος και ο Χατζιδάκης.

Η συντηρητική πνευματική ηγεσία θα επικεντρώσει τον αγώνα της στην αντίδραση και την απόρριψη κάθε εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης (κλείσιμο παρθεναγωγείου του Βόλου - δίκη των υπευθύνων) και στη διαμόρφωση μιας επιχειρηματολογίας εναντίον της Δημοτικής γλώσσας. Αυτή θεωρείται κατώτερη και δεν μπορεί να εκφράσει τα υψηλότερα και πιο σύνθετα νοήματα καταλήγοντας στην εκτίμηση ότι: «Ο λαός αγαπά και καταλαβαίνει καλά την καθαρεύουσα, ενώ η δημοτική εν τέλει είναι μια κατασκευασμένη από τους «γλωσσικούς αιρεσιάρχες» με επικεφαλής τον Ψυχάρη, ανύπαρκτη και ακατάλληλη».

Χαρακτηριστική είναι και η άποψη του Γεωργίου Χατζιδάκη, το 1920, στο φυλλάδιο «Γεννηθήτω φως - ο μαλλιαρισμός εις τα δημοτικά σχολεία». Επικρίνει τις μεταρρυθμίσεις του 1917 και αναφέρεται ευθέως στις μπολσεβικικές θεωρίες στις οποίες προσπλυτίζονται οι μικροί μαθηταί, στην υπόθαλψη του «αγώνα των τάξεων» και τέλος σε «βιβλίον απαίσιον, άτε ανατρεπικόν πάντων των ημετέρων καθεστώτων, το του Σκληρού Τα Σύγχρονα προβλήματα του Ελληνισμού» το οποίον «ο κ. Γενικός Γραμματέας και οι κ.κ. ανώτεροι επόπται συνέστησαν» «εις τους κ.κ. εκπαιδευτικούς συμβούλους ως κατάλληλον να φωτίση τους λειτουργούς της εκπαίδευσέως». Τέλος, καταδικάζει την απουσία από το αναγνωστικό «Τα ψηλά Βουνά», των μεγάλων ιδανικών της πατρίδος και της θρησκείας.²⁷

Απόρροια αυτών των απόψεων αλλά και της στενής σύνδεσης της Εκκλησίας στο άρμα του συντηρητισμού και του Κωνσταντινισμού είναι και το ανάθεμα εναντίον του Βενιζέλου από τον Αρχιεπίσκοπο Θεόκλητο, το Δεκέμβρη του 1916, και όλη την πολιτική και πνευματική ηγεσία των Αθηνών.

Περίπτωση ιδιαίτερη πνευματικού ανθρώπου με σημαντική πνευματική παρουσία παρά τον αντιφατικό του χαρακτήρα,²⁸ που πολέμησε σφοδρά το Βενιζέλο και έπεσε θύμα του πολιτικού φανατισμού και της βενιζελικής οργής για την απόπειρα δολοφο-

27 *Ιστορία της Ελλάδας τον 20^ο αιώνα*, ό.π., σ. 275-277.

28 Θεοτοκάς, Γ. (1994), *Πνευματική Πορεία, 3η έκδοσ.* Αθήνα: Εστία, σ. 217-237. Στο κείμενό του για τον Ίωνα Δραγούμη αναφέρει: «Γύρω στα 1910, οι νέοι που αποτελούσαν την πρωτοπορία της ελληνικής κοινωνίας, ριζοσπαστικοί εθνικιστές και δημοτικιστές, θεωρούσαν τον Ίωνα Δραγούμη σαν έναν από τους πνευματικούς οδηγούς τους. Αυτοί είχαν αγαπήσει, κατά πρώτο λόγο, την πολιτική και αναμορφωτική πλευρά του έργου του, το ηρωικό του κήρυγμα, τον παθμό του εθνικού του πάθους» σ. 231. Το έργο του Δραγούμη «*Ελληνικός Πομπισμός*» το χαρακτηρίζει ως εξής: «...παρά τις κάπως προφητικές αξιώσεις της, δεν είναι τεληικά παρά ένα μανιφέστο των ιδεών του δημοτικισμού, με την ηλιαιά, βέβαια, έννοια, τον όρο, τον δημοτικισμό τον όχι στενά γλωσσικού, αλλά πολύ γενικά πομπιστικού» σ. 232.

νίας κατά του Βενιζέλου το 1920, είναι ο Ίων Δραγούμης, ο εκφραστής του Ανατολικού ιδανικού. Ο Δραγούμης διαφωνεί με την αρχή «να μεγαλώσει όπως - όπως η Ελλάδα» και επιδοκιμάζει την εξής άποψη: «Να ζήσει και να προκόψει το Ελληνικό έθνος και να συγκυριαρχήσει με τον Τούρκο στην Ανατολή, παίρνοντας αγάλη-αγάλη τη θέση του Τούρκου, για να γίνει ξανά το θάμα της Ανατολικής Αυτοκρατορίας». Ο Ίων Δραγούμης, ο θεωρητικός του Ελληνικού Εθνικισμού, αν και υπήρξε πολέμιος του Βενιζελισμού, δεν μπορεί ωστόσο να ταυτιστεί με την αντιβενιζελική εκδοχή του δικασμού. Αντίθετα, είναι ο εκφραστής μιας νέας μεγάλης ιδέας, της ιδέας του Ανατολικού ιδανικού. Υπήρξε συνιδρυτής του Εκπαιδευτικού Ομίλου και θερμός υποστηρικτής της δημοτικής γλώσσας. Αποτιμώντας ο ίδιος τι είναι, θεωρεί ότι είναι εθνικιστής και κοινωνιστής αλλά προπαντός άνθρωπος.²⁹ Χαρακτηριστική είναι η εκτίμηση του Νίκου Γιαννιού για το Δραγούμη, που δημοσιεύτηκε στο Νουμά το 1914: «Ο Ίδας είναι penseur ελληνικής. Οι πολλήδες αντιθέσεις του βιβλίου του (Ελληνικός Πολιτισμός) προέρχονται από το ότι γυρεύοντας να σπρώξει τους γραμματισμένους προς την ψυχή του λαού, γίνεται ένας επαναστάτης σαν τους σοσιαλιστές που δε βρήκε ακόμη το δρόμο του και γιαυτό αντιφάσκει, μα που θα τονε βρει, αν ως το τέλος νικήσει η ελληνικότητά του».³⁰

Ξεκινώντας από το Δημοτικισμό έχει την εξής άποψη: «Ο Δημοτικισμός είναι αίσημα, δε στηρίζεται απαραίτητα σε χηλωσοφολογικές θεωρίες, γιαυτό και πέφτουν έξω όσοι θέλουν να τον πολεμήσουν με επιχειρήματα της λογικής τους. Ούτε είναι ανάγκη να γίνει κανείς χηλωσοφολόγος, για να είναι δημοτικιστής». Ταυτόχρονα είναι και κατά του λογιωτατισμού που προέρχεται από το Βυζάντιο. Πιστεύει ότι χρειάζεται ο ξεπεσμός της λογιώτατης παράδοσης και «γνωρισμός τέλειος με την πηγή της νεοελληνικής ζωής, με τη δημοτική παράδοση. Τότε μονάχα θα έχουμε λυτρωθεί από την ξενολατρία και την

29 Καλαφάτης, Θ., «Εισαγωγικές σημειώσεις», στο Δραγούμη, Ί. (1993), *Ελληνικός πολιτισμός*. Αθήνα: εκδόσεις Φιλόμυθος, σ. 26. Ο Καλαφάτης σημειώνει πως ο σοσιαλισμός του Δραγούμη αφορά το σοσιαλισμό ευρύτερα σε σχέση με το «στενό» σοσιαλισμό της εποχής του. Ο ίδιος ο Δραγούμης δηλώνει: «Αγαπώ πάρα πολύ τον άνθρωπο για να γίνω στενός σοσιαλιστής. Όλες οι τάξεις της κοινωνίας πρέπει να ζήσουν, όλες είναι καταναλωτήριες, όχι μόνο οι εργάτες της πολεμείας ή της εξοχής. Αυτοί είναι οι περισσότεροι, μα γιατί να μη ζήσουν και οι λιγότεροι. Αλλά είμαι σοσιαλιστής κατά τούτο, ότι γυρεύω κι εγώ μια καινούργια τάξη πραγμάτων, μια καινούργια οικονομία κοινωνική, που να βοηθεί όλους, τους λιγότερους και τους περισσότερους να ζουν καλά και να νηφώνονται όσο μπορούν ηθικά. Δεν είμαι σοσιαλιστής όσο ο σοσιαλισμός ενεργεί για το ισοπέδωμα των ανθρώπων προς τα κάτω».

30 Καλαφάτης, Θ., «Εισαγωγικές σημειώσεις», στο Δραγούμη, Ί. (1993), *Ελληνικός πολιτισμός*. Αθήνα: εκδόσεις Φιλόμυθος, σ. 26. Πρέπει να επισημάνουμε ότι την περίοδο 1900-1910 στο περιοδικό *Νουμάς* διεξάγεται συζήτηση ανάμεσα στους «σοσιαλιστές» και τους «νατσιοναλιστές». Ο Καλαφάτης σημειώνει: «Η πολιτική αντιπαράθεση αφορά την κοινωνική ανάληψη από τη μια και την εθνική αποκατάσταση και ενδυνάμωση του ελληνικού κράτους από την άλλη και προετοιμάζονται πολιτικές συμμαχίες και επιχειρείται η σύνδεση θεωρίας και πολιτικής πρακτικής, για να πάρει μια καινούργια μορφή με επίκεντρο την εκπαιδευτική πολιτική την επόμενη δεκαετία, αναδεικνύοντας έτσι ένα υπόδειγμα πολιτικής σιράτησης των διανοουμένων, που δε θα έχει το ανάλογό του στις επόμενες κρίσιμες γενιές ούτε τον 1930 ούτε και της Εθνικής Αντίστασης». Χαρακτηριστικά είναι και όσα σημειώνει ο Κορδάτος, Γ. στο έργο του *Μεγάλη Ιστορία της Ελλάδας, τόμος 13*, εκδόσεις 20^{ος} Αιώνας, σ. 541, με αφορμή τη δολοφονία του Δραγούμη: «Η πράξη αυτή είναι καθαρή δολοφονία. Ο Δραγούμης δεν είχε καμιά ανάμιξη στην απόπειρα δολοφονίας του Βενιζέλου. Είμαι σε θέση να ξέρω ότι διαφωνούσε με τους άλλους αντιβενιζελικούς πολιτικούς αρχηγούς. Ερχόταν ταχτικά στο "Ριζοσπάστη" και δυο τρεις φορές μου έδωσε ανυπόγραφα άρθρα με απόχρωση σοσιαλιστική και τα δημοσίευσα. Ο άλλος υπερεθνικιστής Δραγούμης αυτόν τον καιρό συμπαιδούσε το σοσιαλισμό και επειδή έκανε και πρεσβευτής στην Πετρούπολη και ήξερε τα αίτια και τα τρομοκρατικά όργανα του τσαρισμού, δικαιολογούσε τους Ρώσους μπιρσοβικούς για τη δικτατορία τους».

αρχαιομανία, τότε θα έρθει ο καιρός να αναβρύση από τα σωθικά μας ο νέος ελληνικός πολιτισμός, ο δικός μας ο ξεσκολισμένος και από τα παλιά δικά μας και από τα ξένα όλα».³¹

Η αντιπαράθεση του Ίωνα Δραγούμη με το βενιζελισμό γίνεται στη βάση της εξωτερικής και εσωτερικής πολιτικής. Στην εξωτερική πολιτική αντιτίθεται απέναντι στο Βενιζέλο για:

1. Το αναγκαίο των πολέμων του 1912 - 1913
2. την έξοδο ή όχι της Ελλάδας στον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο. Ας σημειωθεί ότι ως πρεσβευτής της Ελλάδας στην Πετρούπολη πρότεινε ότι συμφέρον της Ελλάδας ήταν να πολεμήσει με τους συμμάχους στην Καλλίπολη.
3. την επέκταση του πολέμου στη Μικρά Ασία.

Η γραμμή της πολιτικής της «Οργάνωσης της Κωνσταντινούπολης», δηλαδή η γραμμή «της προκοπής του ελληνικού Έθνους, της συγκυριαρχίας με την Τουρκία στην Ανατολή και της βραδείας αποκατάστασης της Ανατολικής Αυτοκρατορίας» βρισκόταν σε πλήρη αντίθεση με τη γραμμή Βενιζέλου για την απελευθέρωση των υπόδουλων Ελλήνων με εδαφική επέκταση της μικρής Ελλάδας. Ο Δραγούμης, δηλαδή, αντιτίθεται στην πολιτική των προσθηκών και διαφωνεί ως προς την αποτελεσματικότητα των πολέμων και απορρίπτει τη Μεγάλη ιδέα χωρίς, όμως, να αναστέλλει οποιαδήποτε πολιτική δράση για την επιτυχία των εθνικών σκοπών της βενιζελικής πολιτικής. Άλλωστε το 1916 η πολιτική Δραγούμη αποδεικνύεται απόλυτα λανθασμένη.

Στην εσωτερική πολιτική προτείνει την αυτοδύναμη ελληνική ανάπτυξη και δεν επιμένει μόνο στη στήριξη της αγροτικής οικονομίας. Είναι διστακτικός στην ευρεία ανάπτυξη της παιδείας και ψυχικά είναι μακριά από τη δυτική τεχνολογία και το δυτικό πολιτισμό. Πιστεύει ότι το κράτος είναι «χάρβαλο» και ότι δεν έχει τιμή. Εκτιμά ότι δεν είμαστε ελεύθεροι, όμως είμαστε ζωντανοί. Τέλος, η έννοια του Ελληνικού πολιτισμού, για τον οποίο μιλά, περιλαμβάνει την ιδέα της πολιτικής ένωσης της φυλής που προϋποθέτει τη δημιουργία ενός νεοελληνικού πολιτισμού που έχει ως βάση τη νεοελληνική παράδοση. «Πρώτα το κράτος και ύστερα τον πολιτισμό τους. Αυτά έχουν να δημιουργήσουν ομαδικά οι Έλληνες».³² Δολοφονήθηκε στις 31 Ιουλίου 1920 (13 Αυγούστου).

Ολοκληρώνοντας την εισήγησή μου αυτή θα ήθελα να μείνει στη σκέψη όλων ότι η δεκαετία 1910-1920 είναι μια από τις πιο ενδιαφέρουσες και τρικυμώδεις της Ελληνικής και της Παγκόσμιας ιστορίας. Οι Έλληνες προοδευτικοί διανοούμενοι αποδέχονται και επεξεργάζονται τα νέα μηνύματα της κοινωνίας, στην πλειοψηφία τους ελπίζουν στον αστικό εκσυγχρονισμό του Βενιζέλου και εργάζονται γι' αυτό ως αναγκαία προϋπόθεση για το άλμα προς το σοσιαλισμό. Υπάρχουν όμως και αυτοί που βυθισμένοι στο βυζαντινό συντηρητισμό τους και εχθροί της νεωτερικότητας θα αμυνθούν φανατικά στην εξέλιξη κάνοντας χρήση και μεσαιωνικού τύπου πρακτικών της αυταρχικής και δημαγωγικής καθοδήγησης των λαών. Η Ιστορία, όμως, τους παρακάμπτει και συνεχίζεται.

31 Καλαφάτης, Θ., ό.π., σ. 27-28

32 Δραγούμης, Ι. (1993), *Εβληνικός Πολιτισμός*. Αθήνα: εκδόσεις Φιλόμυθος, σ. 47.

1915
2015

100 χρόνια από τον
Εθνικό Διχασμό

Οι πολιτικές, πολιτειακές, κοινωνικές διαστάσεις
των γεγονότων και οι μεταγενέστερες επιδράσεις

πρακτικά διημερίδας 7-8 Νοεμβρίου 2015

Άργος 2018